

Kraków, 2017-01-04

prof. dr hab. Piotr Borek
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków

email: p.borek@up.krakow.pl
tel. 608 42 42 42
adres do korespondencji:
Przysiółko 100 03-001 Kraków

**Recenzja pracy doktorskiej mgra Adama Nowakowskiego pt.
Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809–1917),
napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Grzegorza Przebindy**

I

Na wstępie pragnę zaznaczyć, iż licząca 273 strony wydruku komputerowego dysertacja doktorska mgra Adama Nowakowskiego spełnia z naddatkiem ustawowe wymagania stawiane kandydatom do uzyskania stopnia doktora. Świadczy o tym nie tylko podjęcie trudnego zagadnienia, jakim niewątpliwie okazuje się rekonstrukcja literackiego „wizerunku” Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (tematu dotychczas nierozpoznanego w badaniach filologicznych poza rozprawą Walentyny Naumienko), ale również obszerność wykorzystanego materiału. Warto podkreślić, iż doktorant wyzyskał sześćdziesiąt dziewięć dzieł podróżniczych kilkudziesięciu twórców rosyjskich. Zgromadzenie tak licznych tekstów wymagało przeprowadzenia żmudnych kwerend w zbiorach polskich oraz zagranicznych (np. austriackich, rosyjskich). Zwracam uwagę na bogactwo podstawy źródłowej, gdyż właściwie to ona zdecydowała o tym, iż otrzymaliśmy w miarę pełny syntetyczny zarys ewolucji w patrzeniu na Finlandię przez rosyjskich literatów-podróżników. Pisząc o ewoluowaniu kreacji literackiej przestrzeni finlandzkiej w okresie z górą stulecia (1809-1917), mam na myśli perspektywę diachroniczną ujmowania nadrzędnego zagadnienia. Sądzę, że dla kluczowego „wycinka” historii (z uwagi na związki z dziejami Rosji i uzyskaniem niepodległości przez Finlandię) daty graniczne zostały wytyczone należycie. Można co prawda dyskutować, czy wydarzenia historyczne

(autor zastosował w dysertacji takie kryterium uporządkowania cezur) miały jakiś wpływ na przemiany genologiczne (podróż jako dzieło literackie i/lub dokument), ale wypadnie zgodzić się ze stwierdzeniem o ich wadze (i zarazem tematycznej obecności) w narracji poszczególnych utworów. Trzeba jednakowoż stwierdzić, iż badacz poczynił szereg obwarowań terminologicznych oraz wprowadził dodatkowe kryteria selekcji bogatego materiału, co zdecydowało o wartości merytorycznej dysertacji.

II

Struktura rozprawy doktorskiej nie budzi zastrzeżeń. W zakresie kompozycji daje się zauważyć niezwykle zdyscyplinowanie i jasne wytyczenie konsekwentnej linii interpretacyjnej. Całość została podzielona na pięć obszernych rozdziałów, w których p. A. Nowakowski omówił kolejno: tradycję badań imagologicznych, historię stosunków fińsko-rosyjskich uobecniającą w autoobrazach i heteroobrazach, modelowanie obrazu Finlandii „nieznanej” oraz „swojskiej” w dorobku kilkudziesięciu rosyjskich literatów-podróżników, kreowanie przestrzeni finlandzkiej jako obszaru kontrastów w wybranych utworach peregrynackich. Tak pomyślany trzon uzupełnia wnikliwy wstęp, podsumowanie, streszczenie polsko- i anglojęzyczne, obszerna bibliografia (s. 234-264), a ponadto – co zasługuje na szczególne podkreślenie z uwagi na solidność doktoranta – skorowidze nazw geograficznych oraz nazwisk. Zwracam na to uwagę, gdyż na kilkanaście opiniowanych przeze mnie rozpraw doktorskich jest to pierwsza dysertacja, w której autor ujawnił świadomość znaczenia skorowidzów dla lektury (nie tylko recenzenckiej). Ma to szczególną wagę w sytuacji, gdy nadrzędny temat obejmuje dziesiątki nazwisk oraz deskrybowanych miejsc.

III

Dojrzałość badawcza mgra A. Nowakowskiego uchwytana jest już w partiach wstępnych rozprawy (za wprowadzające do lektury uznaję – poza wstępem – również treści pomieszczone w rozdziale pierwszym, dotyczącym zastosowanej w pracy

metodologii). Z uznaniem dostrzegłem obecną w całej dysertacji umiejętność syntetyzowania wywodu naukowego oraz skrupulatność terminologiczną. Mgr Nowakowski jasno zarysował cel badań oraz sformułował szereg wstępnych pytań (np. o proveniencję obrazów Finlandii, ich transformację i uwarunkowanie, najpopularniejsze *loci* odwiedzane przez peregrynantów). Określił też wyjściową definicję „podróżopisarstwa” (traktując je szeroko z uwzględnieniem podróży literackich oraz zapisków i listów z podróży). Przyjął ponadto założenie, „aby analizowane utwory nie tylko odzwierciedlały obraz Finlandii w czasach, kiedy powstały, lecz również mogły wpływać poprzez lekturę na percepcję publiczności czytającej” (s. 12). Takie kryterium zdecydowało o wyłączeniu z podstawy materiałowej przekazów rękopiśmiennych oraz dzieł wydanych w dłuższym odstępie czasowym od zaistnienia samej peregrynacji (np. zapiski Aleksandra Jelisiejewa). Przyznam, iż te argumenty nie przekonują mnie do końca (zwłaszcza dość dyskusyjny okres od pisania relacji do jej wydania – ostatecznie przecież opisy te również modelowały stereotypy imagologiczne w odniesieniu do postrzegania Finlandii). Natomiast zgodzić się wypadnie, iż książka rękopiśmienna miała węższy zasięg czytelniczy niż jej odpowiednik drukowany. Adam Nowakowski pominął też w swoich rozważaniach podróże naukowe („jako dostarczające bardzo niewiele cennego materiału do analizy imagologicznej, a także nierezonujące wśród szerokiego grona czytelników”, s. 12) oraz te relacje, w których Finlandia stanowiła materiał poboczny (jako miejsce przejazdu do innego państwa). Jak zaznaczyłem, kryteria doboru materiału są przekonujące, a ich „rozluźnienie” spowodowałoby nadmierną ilość tekstów, będących podstawą materiałową dysertacji.

Rozdział imagologiczny, będący określeniem metodologii pracy, również uznaję za niezmiernie interesujący oraz nowatorski. W nim ujawnia się rzetelność naukowa doktoranta, zarysowującego nie tylko tradycję badań imagologicznych w Europie, ale również przekonujące dowiedzenie, iż to instrumentarium metodologiczne pozwala wieloaspektowo opisać autoobrazy, heteroobrazy i metaobrazy. Jak zauważył mgr Nowakowski, literackie obrazy charakteryzują się redukcjonistycznym ujęciem – spłaszczonym, selektywnym, subiektywnym,

stereotypowym. Nic zatem dziwnego, iż kluczową kategorią w opisywaniu „innych” okazuje się stereotyp etniczny i narodowy, uchwytny już w tradycji starożytnej. Dowodząc atrakcyjności podróżopisarstwa dla badań imagologicznych, A. Nowakowski wskazuje na popularność czytelniczną tego działu literatury, wpisaną weń autorytatywność (wynikającą poniekąd z podkreślanej przez twórców naoczności i wiarygodności), walory poznawcze o innych krajach oraz nacjach, a także łatwe do przyswojenia uproszczenia sądów (odpowiadające czytelniczej percepcji, redukującej postrzeganie rzeczywistości do najważniejszych cech itp.). Lektura kilkudziesięciu przekazów doprowadziła doktoranta do wniosku, iż peregrynanci powielali swoje oceny w odniesieniu do waloryzacji Finów i Finlandii, ulegając stereotypowym sądom, wypowiedianym przez ich poprzedników-wędrowców.

Wypada podkreślić, że zastosowana w pracy metodologia nie budzi zastrzeżeń. Autor wskazał na narzędzia poboczne (np. perspektywa socjologiczna i genologiczna), które można dodatkowo wyzyskać dla rekonstrukcji Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej. Ważna tu mogłaby też okazać się biografistyka, krytyka tematyczna oraz geopoetyka jako metody uzupełniające. Sądzę, że z powodzeniem można by sięgnąć (na zasadzie uzupełnienia) do metody analizy stylistycznej oraz retorycznej (autor ma świadomość wyzyskiwania przez piszących topiki postaciowania, której korzeni trzeba szukać w tradycji opisów starożytnych, w tym i biblijnych).

IV

Zasadniczym trzonem tematycznym dysertacji okazują się rozdziały od drugiego do piątego. Doktorant rozpoczął swój wywód od syntetycznego zarysowania podstawy materiałowej oraz historii stosunków fińsko-rosyjskich. W dalszych partiach analitycznych pokazał ewoluowanie literackiego obrazu od *terra incognita* poprzez stopniowe osvajanie rosyjskich podróżników z finlandzką prowincją aż do przewagi elementów pozytywnych w kreowaniu Finlandii. Ostatni z etapów A. Nowakowski widzi jednakowoż jako mocno zróżnicowany aksjologicznie. Obok bowiem pozytywnych deskrypcji Finlandii w obrazach z drugiej połowy XIX wieku i pierwszych dekad XX stulecia uobecnia się też szereg oskarżeń pod adresem

wieku i pierwszych dekad XX stulecia uobecnia się też szereg oskarżeń pod adresem Finów – na przykład dostrzeżenie odmienności Wielkiego Księstwa od Rosji skutkowało negatywną waloryzacją tendencji separatystycznych czy nadużywania przywilejów nadawanych Finom przez rosyjskich cesarzy.

Poszukując argumentów, które zdecydowały o transformacji peregrynackiego obrazu Finlandii na przestrzeni stulecia doktorant podkreśla znaczenie stanu wiedzy o terytorium finlandzkim wśród Rosji (wraz z kolejnymi dekadami rozpoznanie to ulegało intensyfikacji), historyczne uwarunkowania (głównie tradycja konfliktów zbrojnych) oraz poetyka romantyczna (topos dzikiej i pierwotnej natury). To tradycja romantyczna miała szczególne znaczenie dla konstruowania uschematyzowanego literackiego obrazu, który na długo zakotwiczył się w rosyjskiej świadomości. Od protekcyjnego traktowania Finów obraz rosyjski ewoluował w stronę podziwu dla ich pracowitości, praworządności, co dostrzegano zwłaszcza w trakcie stałych peregrynacji (Petersburg – Wyborg – wodospad Imatra oraz Petersburg – Helsingfors).

V

Sumując opinię, raz jeszcze podkreślę nowatorstwo tematu badawczego – wymagającego szerokich kompetencji filologicznych (w tym m.in. z zakresu teorii literatury i kultury) – ogrom materiału egzemplifikacyjnego zebranego w zasobach polskich i zagranicznych oraz adekwatnie dobrane narzędzia metodologiczne. Wszystko to zdecydowało, iż powstała rozprawa doktorska, która zasługuje na udostępnienie w formie drukowanej (o co niniejszym wnioskuję). Jednocześnie stwierdzam, iż dysertacja znacząco przekracza (w zakresach: merytorycznym oraz rzetelności formalnej) wymagania stawiane doktoratom i zasługuje na wyróżnienie. Po sformułowaniu jednoznacznie pozytywnej konkluzji wnioskuję do Wydziałowej Komisji o dopuszczenie p. mgra Adama Nowakowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.